

KISS FERENC: AZ ÉRETT KOSZTOLÁNYI

Bp. 1979. Akadémiai K. 607 1. (Irodalomtörténeti Könyvtár 34.)

Van monográfiánk Kosztolányi Dezsőről.

Századunk irodalmának arról az alakjáról, aki korának költői vezéregyéniségét éppúgy támadta a „felületes, könnyen hívő optimizmus” vádjával, mint amennyire stílusát is állítólag „kacsaringós, agyafurt, elkényszeredett” jellegéért – akiről azonban ennek a lírikusnak talán leghívebb követője tudta leírni a sort: „testvérünk voltál, és lettél apánk”. Arról a költőről, aki minden versének értelmére rá kívánta vésni a „gögös írás”-t: „Én” – hogy máskor az önutálat szavait is megfogalmazza, s „testvértelenek nagy családjá”-nak tagjaként vallja magát. Aki egyaránt megénekelte „a vasderekú lator”-t és „a szegény kisgyermek”-et, aki nosztalgiai tudott dalolni Óbuda biedermeier idilljéről, és pontos leírást formált versbe egy kivégzés folyamatáról. Sokat vitatott, magát hivatkozónak többarcúnak mutató írónk portréját mintázza Kiss Ferenc; azét, aki pátozzal hirdette az igazság szentségét, de keserűen tudott szólni ugyanennek teljes értelmetlenségéről is, aki néha a semmiről is énekelt, de értékek jelképévé nemesedő zászlók nyugtalan lobogásáról is megrendültséggel tudott vallani.

Kérdések sokaságát felszínre hozó, bonyolult korban született, különös személyiségnek a titkait kutatja Kiss Ferenc. Azt tűzve céljává, hogy világosan kiemelje karakterének legfőbb jegyeit, anélkül azonban, hogy megelégednék ezek előrajzolásával. Önmagukban kevésbé jellegadó részletek sokféleségét is minél gazdagabban mutatva: színkeverések, ellentétek, árnyalatok változatoságában örökítve meg „hősét”.

A törekvés örvendetes végeredményt ad: jó könyvet. Magát olvastató, új ismereteket is bőséggel nyújtó, korábbi tudásunk elemeit is rendszerbe gyűjtő, vitás kérdéseket tisztább megvilágításba állító, egységessé formált munkát.

Kiss Ferenc legnagyobb részét az írómonográfiák hagyományos műfajának eljárásaihoz igazodva készítette el könyvét. Nem az a legfőbb célja,

hogy széles irodalmi körképen helyezze el a válasszott életművet, nem is az, hogy problémacsomópontokra építsen – mint ahogy ezt Szabolcsi Miklós és Király István újabb munkái teszik – hanem az, hogy megértesse a „milliók közt az egyetlen” íróegyéniességét és az általa létrehozott életművet. Alkati sajátosságainak sokféleségéből és néhány jellemvonás dominanciájából – a társadalom és magánélet szűkebb-tágabb környezetének meghatározásaiból; külső írói hatásoknak és belső műalkotás-törvényszerűségeknek a felderítésével.

Ebben a minőségben kötete minden bizonnyal ott van hazai szakirodalmunk legjobb darabjai között.

Kiss Ferenc a különböző pályaszakaszok más-más műfajú alkotásainak avatott vizsgálatából olvassa ki, hogy Kosztolányi Dezső „szomjas empirizmus”-ból és „titokra ajzott képzelet”-ből – illetve: a kettő feszültségéből –, mámoros önfeledtség és könnyed játékoság élményeinek találkozási pontjain hozza létre a legjobb műveit. Akkor „van igazán elemében, ha... az élettágító, fölfelé lendítő, csodára ajzott, áradó életérzés telten fakadhat fel, de nem részegült alakban, hanem az illúziótlan, komor tudás előterében szikrázva fel...”. Öntanúsító szándéknak és szigorú ítéletalkotásra való törekvésnek a metaszempontjain. Személyisége azokban a helyzetekben, azokban a – részben maga-választotta, részben körülményei által kínált – szerepekben talált igazán magára, amelyekben ilyen adottságait tudhatta bontakoztatni. Korábban – még nem teljes gazdaságukkal – *A szegény kisgyermek panasza*inak megírásában, később – teljesebben – elsősorban a *Számadás* című kötet néhány nagy versében és Esti Kornél itáliai utazásának megörökítésében. Más módon – talán kisebb élményintenzitással, viszont realisabb szemlélet eredményeivel összetalálkozva – regényeinek sorában.

Kiss Ferenc tökéletesen „otthon van” anyagában. Kor-atmoszférát teremt és lélektani vizsgálatot végez, művek elemeinek összefüggéshálózatát rajzolja szemünk elé: a *Nero*-beli Poppaeának és *Az aranyársarkány* Hildájának karakterjegyeit vilantja egymásra, a betegség-téma átértékelődéseit és a részvét motívumának alakulását követi nyomon, (*A szegény kisgyermek panaszaitól a Pacsirtán* át a *Számadás* programadásiig), késői nagyversek élményeinek évtizedekkel korábbi csirázásaira irányítja rá a figyelmünket. Filológiai kiigazításokat végez – versek keletkezési idejét, hovatartozását illetően –, hitelesebbé rajzolja a kora-háborús évek Kosztolányi-jának arcvonásait – nacionalizmus, humanizmus és sajátos művészattitűd egymásba átmenéseinek nyomait követve. Tülpép a *Nero* beszűkített (Szabó Dezső alakjához kötött) értelmezésén, oszlatja *A fürdőszhez* tapadt freudista magyarázatok dogmáját, Esti Kornélnak nem egyértelmű felfogásban mintázott alakját is szembeötölően új megvilágításba állítja. Általánosságok helyébe konkrét jellemzést ad Kosztolányi műveltségének arculatáról, érdeklődésének irányairól; világos, de leegyszerűsítősektől tartózkodó jellemzést ad esztétikai nézeteinek megnyilatkozásairól. Az alapossághoz, az összefüggések megvilágításához logikájához kitűnő műelemző készség társul: művek stílusának jelentéstartalma, értékrendszere s a művek építkezési arányai egyaránt foglalkoztatják. Az esetek legnagyobb részében meg is győz kijelentéseinek helyességéről, legalább annyira fontos azonban, hogy fogókönyv is tesz az életmű egyes darabjainak bemutatásához: nemcsak *ítél*, hanem *közvetít* is.

Vagy meg is fordíthatjuk a mondottak sorrendjét: tud egyértelmű szigorral, kerülgetések nélkül ítélni (akár az *Ady*-pörben, akár a népi írók elutasítását tekintve, akár elismert művek hibáit kimutatva), mégis közelebb hoz hősenek emberi alakjához. Stílusának túldíszítésig nem menő színessége többízben ragad magával, a művek-keltette élményből is sokat továbbadva.

Persze, vitára, kritikai megjegyzések tevésére is alkalmat ad.

A *Szeptemberi áhítatnak a Hajnali részegség* mögé (nem pedig mellé) sorolása is kérdőjelek írására ösztönözhet, még inkább az *Édes Anna* csaknem teljesen következetes freudi koncepciójának elhanyagolása (az „osztálydüh” tárgyalásának rovására), vagy az *Európa* befejező részének lebecsülő értékelése. (Nem a *Zászló* és az *Esti Kornél éneke* különös pátoszú zárásának változatát adja pedig ez is?) Esti Kornélnak egyenesen „pozitív hős”-sé való minősítésében is alighanem

jut szerep a túlzásnak – az egyébként jogos vita lendületében. Az ilyen esetek azonban inkább kivételeseknek, mint amennyire jellemzőknek mondhatók. Egy fokkal jobban zavar a kötet fölépítésének néhány sajátossága. Meglevő elemeit ugyan legtöbbször igen jó érzékkel, határozott koncepciót éreztetve kapcsolja–rendezi egymáshoz (inkább csak azok a gyakori utalások zavarnak egy kicsit, amelyek magától értetődően szólnak a 133. laptól kezdve Esti Kornélról, noha tárgyalására csak háromszáz lappal később kerül sor), mégis hiányérzeteink támadhatnak a könyv elolvasása után. A *Négy fal között* darabjai közül semmi ne tartoznék az *érettnek* mondható lírikus munkásságába? (Legalább annyira „érett” darabok, mint amennyire érett az itt tárgyalt első regény, *A rossz orvos?*) Olyan versek, amelyek a késői *Őszi reggeli* vagy a *Vörös hervadás* irányába is előremutatnak, ne kívánnának említést? A *Most elbeszéltem...* milyen alapon sorolható a *Meztelenül* versei mellé? Ha egy bizonyos fejlődésrendet menetében „az előzményeket is magában foglaló kiteljesedést a *Kínai kancsó* képviseli”, akkor miért nem kerül sor ennek tárgyalására? Legalább futólag. (Az igen gondos, de részletességükkel néha már inkább opponensek, mint amennyire olvasók igényeihez mért elemzések illetve leírások egy része elbírt volna annyi rövidítést, hogy így se legyen túl terjedelmes a kötet. – Kiss Ferenc megmagyaráz ugyan személyes okokkal néhány hiányt illetve aránytalanságot, részben más munkáira utalva, ez azonban nem tudja megszüntetni a hiányt.) Novelláinak itt nem elemzett típusairól, (pl. „latin” novelláinak együtteséről) is örömmel olvassánk a könyv írójának véleményét.

A külső összefüggések hálózatának egy részét is szívesen látnánk részletesebben megrajzoltnak. Nem egyes művek előzményeit, lehetséges hatás tényezőit tekintve, inkább különböző stílusirányzatok és regénytípusok viszonylatában. Alighanem a szecesszió – esetleg még a szimbolizmus – problematikája is határozottabb jelzéseket kívánt volna, *A véres költő* (de talán még Esti Kornél) kapcsán is érdemes lett volna kitekinteni Th. Mann-nak a művész-lét és a „polgár-lét” ellentéteit szenvedélyesen és sokoldalúan feldolgozó munkásságára. (Már csak a kötethez írt bevezetőjének ürügyén is.) A klasszicizálásnak többek közt Kosztolányinál is kimutatható tendenciái sem érdektelenek (vö. pl. *Marcus Aurelius*, *Februári óda*). Kiss Ferenc a prózában főként Kosztolányi bontakozó: összetetté, árnyalttá levő realizmusát méltatja. Bizonyos, hogy legnagyobb-

részt joggal – de mintha már elfogultságokat mutatna az olyan megoldások iránt, amelyek elütnek a stílus-értelemben vett realizmustól. (Pl. *Az aranyárvány* tárgyalásakor. – Talán említett kaphattak volna viszont *A szegény kisgyermek panaszaiban* már korán kijelentkező realista elemek is, pl. *A rokonok. A rút varangyot* . . .) Próza stílus, regény- vagy novellairói nézőpont, idő szerkezet vizsgálata is gyarápíthatta volna a monográfia értékeit, jobban közelítve ezt a modern irodalomtudomány eredményeihez. S ha a verstani alaptényezőkre való boncolást talán nem is, a verselési eljárások részletezőbb bemutatását szintén hiányolhatja a könyv olvasója – különösen, ha tudja, mennyire járatos ezen a terepen Kiss Ferenc. Igaz, így elmondható, hogy avatott interpretációit semmi nem nehezíti el, a versek távolított szemléletétől való tartózkodás viszont

itt-ott már a parafrázis-íráshoz való közelítést eredményez.

Sokáig vártunk Kiss Ferenc könyvére. Több részletét ugyan korábban is megismerhettük, folyóiratokból, s ezek fokozatosan be is épültek már irodalomtörténetírásunkba. (Elsősorban Rónay Lászlónak korábban napvilágot látott színvonalas Kosztolányi-kismonográfiájába.) Ha néhány évvel korábban már az egész könyvet is a kezünkbe kaptuk volna, bizonyára több tekintetben is nagyobb lett volna az örömünk – a „lett volna”-nál azonban fontosabb a „van”. A tárgyához méltóan rangos kötet: részleteinek gazdagságával, életívet megrajzoló összegezésével. Kutatni való ugyan maradt még – de most már a további földérítőutakra is szilárdabb támpontból lehet elindulni.

Tamás Attila

BITSKEY ISTVÁN. HUMANISTA ERUDÍCIÓ ÉS BAROKK VILÁGKÉP

Pázmány Péter prédikációi. Bp. 1979. Akadémiai K. 206 l. Humanizmus és reformáció 8.)

1. *Erények és eredmények.* A Pázmány prédikációiról (Pozsony, 1636) komplex elemzést adó könyv jelentős állomása mind a hazai barokk-vizsgálatoknak, mind a Pázmány-kutatásnak. Aprólékos és általános megállapításai egyaránt hozzájárulnak ahhoz, hogy megvilágítsák és meghatározzák Pázmány helyét barokk kori irodalmunkban. A mintegy háromszáz tételt számláló Pázmány-szakirodalomban pedig kétségtelenül a legjelentősebb alkotásokkal (Fraknoi Vilmos, Sík Sándor és Öry Miklós műveivel) egy sorban említhető ez a munka. Külön jelentősége ezen túlmenően abban áll, hogy régi irodalmunk e kiemelkedő alakjáról 1945 után készült ellentmondásos és csupán cikk- illetve tanulmány-szintű vélemények után nagyobb lélegzetű és szinte minden részletében helytálló hazai könyv született, megteremtve ezzel az elfogultságoktól mentes teljes Pázmány-kép kialakításának további lehetőségeit.

A könyv hat fejezete alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy mindenképpen indokolt változatos módszerekkel adjon témájáról átfogó és minden részletre kiterjedő elemzést. Az irodalom- és esztétörténeti, életrajzi, filológiai, esztétikai és összehasonlító elemzés fáradságos munkája bőven kamatozott: Bitskey korszerű szemlélettel megírt, olvasható stílusú és jól válogatott idézeteket tartalmazó könyve minden, a Pázmány-

predikációkkal kapcsolatos korábbi szakirodalom használatát feleslegessé teszi.

Az első fejezet a Pázmány előtti magyar prédikáció történetébe ad betekintést Temesvári Pelbarttól a protestáns prédikációkon és Telegdi Miklóson át Káldi Györgyig. Megállapítja, hogy az előzmények közül Pázmány beszédei Káldi prédikációihoz kapcsolhatók leginkább, mivel a „Szent Ignác-i szellemiség” a katolikus bibliafordító beszédein mutatható ki először. A Káldi-predikációk elsősorban polemikus jellegük miatt térnek el Pázmányéitól.

A következő fejezet Pázmánynak az életrajzzal alátámasztható szónoki működéséről, valamint retorikai műveltségéről és ennek a korabeli (jezsuita) prédikációelmélethez való viszonyáról szól. Ezzel kapcsolatos megállapításait így foglalja össze: „XVII. századi prózánk klasszikus alakja tehát az elmélet szintjén még nem barokk, gyakorlata azonban . . . már mutatja a stílus korai fázisának jellegzetességeit” (52).

A beszédek forrásairól szóló fejezet a könyv legtöbb munkát igénylő része volt, emellett ez tartalmazza a legtöbb újdonságot. Bitskey – elsősorban Pázmány pontosságra törekvő lapszéli jegyzeteire támaszkodva – feldolgozta a 101 prédikáció valamennyi forrását. A gyakran alig azonosítható utalásokat oly módon térképezte fel, hogy ahol szükségesnek látszott, még az érsek

által használt kiadásokat is meghatározta. Ennek nyomán adhatott választ arra a kérdésre, hogy Pázmány mennyiben dolgozott eredeti művekből s mennyiben florilégiumokból. Vizsgálataiból megtudjuk, hogy a legtöbbet idézett mű a Biblia (Ószövetség: 6300 hivatkozás, Újszövetség: 4623 hivatkozás), a további szerzőcsoportok pedig a következő százalékos megoszlásban szerepelnek: ókori auktorok 37,5%, patrisztika: 27%, középkor: 8%, reneszánsz kor: 15,5% jezsuiták: 9%, protestánsok: 1,5%, egyéb: 1,5%. A legtöbbet szereplő szerzők: Arisztotelész, Plutarkhosz, valamint Szent Ágoston; Szent Tamásra és a jezsuitákra „taktikai” okokból hivatkozik viszonylag ritkán Pázmány. Bitskey ugyan szerényen megjegyzi, hogy a „számadatokból természetesen nem vonhatók le messzemenő következtetések” (100), mégis nyilvánvaló, hogy koncepciójának kialakításához, vagyis annak meglátásához, hogy Pázmány a „humanista erudíció”-t beépítette „barokk világkép”-ébe, kétségtelenül a forrásvizsgálatok szolgáltatták a legtöbb és legmeggyőzőbb adatot. Hozzá kell még tennünk, hogy a Pázmány műveivel kapcsolatos (sajnos elég szegényes) forrásvizsgálatunkhoz képest Bitskey új kutatásai igen megbízhatóak, jó példát és alapot adva a későbbi hasonló vizsgálatok számára. A források kérdésétől egyenes út vezetett a Pázmány-könyvtár utóéletének felderítéséhez, illetve a Pázmány által használt könyvállomány meghatározási kísérletéhez. Bitskey megállapítása szerint az érsek könyveinek legalábbis egy része a pozsonyi rendi könyvtárba került.

A negyedik fejezet a pázmányi „barokk világkép” feltárását és elemzését tartalmazza. A szerző vizsgálja Pázmány erkölcs-centrikus felfogását a társadalom különböző rétegeiről és intézményeiről, a protestantizmushoz és sztoicizmushoz való viszonyáról. Ez a „barokk etika” egy új életforma kialakítását jelenti, amely az egyén jó szándékú, aktív életét állítja a középpontba egy konzolidált, törvényekkel igazgatott hierarchikus felépítésű katolikus rendi társadalomban. A sztoicizmussal és a protestantizmussal nem vitapartnerként áll szemben, hanem egyszerűen más etikai értékrendet sugall.

Az ötödik fejezet a prédikációk esztétikai értékeit vizsgálja azok strukturális és stilisztikai elemzésével. Így választ tud adni a pázmányi hatás egyik titkára. A beszédek stílustörténeti helyét a „korai barokk”-ban jelöli meg.

Az összehasonlító irodalomtörténeti utolsó fejezet legfőbb újdonsága az, hogy az itáliai hatások dacára a prédikációk tipológiai rokonságát

Kelet- és Közép-Európában kell keresni. Erre utalnak azok a közös jegyek (az anyanyelvűség, tudósi igény, gyakorlati-etikai tanítás), amelyek minden nemzeti és egyéni különbség ellenére Pázmánnyal kapcsolnak össze dél-németországi, osztrák, lengyel és horvát szónokokat. – A kötetet Függelék zárja egy kiadatlan levél közlésével, amelyről még ejtünk szót.

2. *Vitapontok és filológiai problémák.* A teljesség kedvéért az alábbiakban néhány apró kritikai észrevételt is teszünk. Apró megjegyzésekről lévén szó, lapszám szerint haladunk.

Mindenekelőtt a könyvcím problematikus. A külső címlapra került főcím (*Humanista erudíció és barokk világkép*) kevésbé tájékoztat a könyv tulajdonképpeni tárgyáról, mint az alcím, amely csak a belső címlapon olvasható (*Pázmány Péter prédikációi*). Annak ellenére, hogy ezt a cím-hierarchiát két tényező is alátámasztja (részben a hasonló című, eredetileg kandidátusi disszertáció, részben a sorozatcím), talán mégis szerencsésebb lett volna ezúttal a tárgyat pontosabban kifejező alcím főcímként való használata. – 33: Az előkerült Pázmány-levelek száma (1975-ig) nem 1108, hanem 1167 (ItK 1978. 185–186). Bitskey a levelezésből a keltezés helyére vonatkozó megállapításokat tesz, s kétségtelen, ha az új adatot vesszük figyelembe, következtetéseit csak jelentéktelen mértékben módosulnak. További kutatásokat igényel annak eldöntése, hogy valóban Pázmányt tekintsük-e az első magyar nyelvű homiletika szerzőjének. Ezt a Sík Sándor-i megállapítást Bitskey átveszi (48). A legújabb, vizsgálatok szerint (Bartók István ItK 1981.) ez a cím sokkal inkább Medgyesi Pál 1650-ben megjelent egyházi retorikáját, illetve annak egyes részeit illeti meg (RMK I. 832). A Pázmány-előszavak és a Medgyesi-mű funkcióbeli különbségeinek elemzése döntheti el a kérdést. – 123: A szerző „terjedelmes barokk hasonlat”-nak tartja azt a pázmányi hasonlatsort, mely szerint a társadalmi hierarchiának a természetben megfelel az égitestek világa és az ember főre és tagokra való osztottsága. A hasonlat Pázmány leírásában valóban terjedelmes és képszerű, ilyenformán *formailag* valóban lehet barokk, de tartalmilag a másodikként, az ember-hasonlat más összefüggéseket mutat. Pázmány forrásul az Újszövetséget jelöli meg (1 Kor. 12 : 15, 22, 26), a lapszélre írhatta volna azonban Arisztotelészt (Politika, IV. könyv 4. 1290b) vagy Liviuszt (Menenius Agrippa híres meséje). – A Függelékben közölt szöveg (173–174) külön problémákat vet fel. Ez egy Kassán, 1601. november 14-én kelt olasz nyelvű

levél Ferrante Gonzaga főkapitánytól – ahogy Bitskey írja és bemutatja a 32–33. lapon – Mátyás főherceghez. Ugyanerre a levélre, ugyanazzal a levéltári jelzettel Öry Miklós, mint Rudolf császárhoz írottárv hivatkozik, s idéz is belőle németül. (Péter Pázmány in Kaschau. In: Ungarn-jahrbuch. 1976. 85, 94) A Bécsben őrzött eredeti szövegek ismerete nélkül a címzett személyének eldöntése nem problémamentes, ugyanakkor részletes bizonyításra, a levél keletkezési körülményeinek ismertetésére nincs terünk. (Külcím nyilván nincs az eredetiben, ilyet sem Bitskey, sem Öry nem közöl.) Az alábbi – röviden elősorolt – indokok alapján mégis inkább az feltételezhető, hogy a címzett nem Mátyás főherceg, hanem Rudolf császár. 1. A megszólítás („Sacra Caesarea Maesta”) inkább a császárt és nem a főherceget illeti meg. Ld. például a latin formulákat, melyek a korabeli olaszhoz igen hasonlóak; Pázmány Mátyásnak még királlyá választása előtt 1608-ban: „Archiduci Matthiae”, de a koronázás után 1616-ban: „Sacratissima Caesarea Reg[ia] Majestas, Domine clementissime” (Pázmány Péter összegyűjtött levelei. Kiad. Hanuy Ferenc. I. Bp. 1910. 26, 58) E formuláknak felelnek meg a levél Mátyásra és (szerintünk) Rudolfra vonatkozó egyéb titulusai is. 2. Mátyás főhercegről, mint harmadik személyről esik szó a levélben, akit korábban már kértek („Supplicarone . . .”) arra, hogy engedélyezze a kassai dóm visszavételét a protestánsoktól. 3. Csak így érthető meg Pázmány egy hónappal korábbi (1601. szeptember 19.) kijelentése Aquaviva generálisnak, hogy Gonzaga már birtokolja a főherceg beleegyezését: „de qua re principis quouque Matthiae consensus habet” (Hanuy: i. m. 4). A főhercegi jóváhagyás után fordulhatott tehát Pázmány a királyhoz. 4. Öry arról is tud, hogy Rudolf 1601. december 7-én helyeselte az erőszakos tervet (Öry: i. m. 34). Ezt Bitskey nem említi, s elsziklik a kronológiai probléma fölött is (33). A könyv 43. jegyzete szerint (177) az ominózus levél két példányban van meg. Ha csakugyan egy és ugyanazon szövegről van szó, akkor a duplum ténye nem jogosít fel arra – az imént elmondottak alapján – hogy azt gondoljuk: az egyik szöveget Mátyás, a másikat Rudolf kapta. A nyomdai átfutási problémák miatt nem kérhetjük számon a külföldön megjelent tanulmány ismeretét, ám azt figyelembe véve még módosíthatjuk Bitskey néhány adatát. Ha a címzett tehát valóban Rudolf, akkor a levélben említett, Gonzaga által lakott kassai ház nem Mátyásé, hanem Rudolfé (32). Pázmány 1588 óta tartó külföldi tartó-

zkodása után nem 1601 februárjában, hanem már 1600 októberében lépett ismét magyar földre (31). – A könyv jegyzetelési módszere nem egy- séges: hol a főszövegben ad bibliográfiai adatot (de általában a címek említése nélkül), hol a számozott jegyzetekben, hol pedig a jegyzeteket köyető rövidítésjegyzékre hivatkozik. A felhasznált külföldi és magyar szakirodalom mennyisége, ismerete és kritikai feldolgozása egyébként imponáló. Csupán Zimándi Pius tanulmánya (Pázmány Péter a társadalmi kérdésekről. In: Theologia, 1939. 238–244) és egy katolikus teológiai akadémiai kéziratot dolgozat (Szeifert Ferenc: A dogmatika Pázmány Péter prédikációiban. H. n. 1955.) hiányolható a hivatkozott irodalomból. Ezek csupán Bitskey megállapításainak alátámasztását adják. – Végül javítandó a kötet néhány zavaró, illetve következetlenséget mutató helyesírási hibája. Ezek főleg nevek esetében szorulnak korrigálásra. (Az itt olvasható nevek a helyes alakok, a lapszám a helytelen előfordulásokra utal: Aiszóposz, 199; Ferenczffy Lőrinc, 201; Fracastoro, 97; Ovidius, 62; Tordai János, 124, 137. I. Ferdinánd hiányzik a Névmutatóból, ld. 61.)

3. *Javaslatok.* Bitskey István könyve nem monográfia, de számos pontján túlmutat a prédikációskötet kizárólagos elemzésén, és olyan alap- kutatásokkal gazdagítja a Pázmány-kutatást, amelyek nélkülözhetetlenek egy új Pázmány- monográfia elkészítéséhez. Ide tartoznak a Pázmány és Loyola Ignác viszonyára vonatkozó meg- állapítások, a Pázmány-könyvtár kérdései, a stí- lusvizsgálat és az alapos forráskutatás. A Páz- mány-könyvtárra vonatkozóan Kilián István vetette föl annak lehetőségét, hogy a hagyaték esetleg részben Esztergomba került (MKszle 1980, 100). Ez a kérdés talán eldönthető lenne a possessorai és marginális bejegyzések széles körű vizsgálatával Pozsonyban illetve Esztergomban. – A pázmányi stílus vizsgálatát a továbbiakban fel- tétlenül olyan alapokra kell helyezni, amely alkal- mat ad nemcsak az ő életművének, de a megelőző és későbbi magyar próza fejlődésének általános- ságokon túlmutató, illetve összehasonlító elemzé- séhez, mivel Pázmány szinte minden régi magyar prózával kapcsolatos kutatások viszonyítási alap- ja. Összefügg ezzel még egy jó kutatási lehetőség: a magyar barokk próza változatainak további el- különítése, a barokk kategória további diffe- renciálása. Mindehhez azonban szükség lenne egy Pázmány magyar nyelvű életművét felölelő írói sózótnak az elkészítésére. – A forráskutatásra vonatkozóan – amit majd ki kellene terjeszteni

az egész életműre – bizonyos, hogy a hivatkozási rendszeren belül műfajspecifikus sajátosságukat lehet majd találni. Tehát például a gráci filozófiai és teológiai művek forrásbázisa a „humanista erudíció”-val szemben Szent Tamás Summa theologicája, a skolasztikusok és a jezsuiták. Egyes vitairatokban viszont a Tripartitum lesz fontos hivatkozási alap. A mozgástér változásával együtt (tanár – hittérítő jezsuita – érsek) mindez azt sugallja, hogy Pázmány írói életművén és gyakorlati politikai tevékenységén belül több szakasz különíthető el. A szemléleti változás tényét a

későbbiekben sokkal jobban kell majd hangsúlyozni, mint azt a korábbi szakirodalom tette. Ez különösen jól kimutatható lenne a harminc évnyi politikai tevékenység elemzésekor. Kétségtelen, hogy a jelenlegi és a közeljövő Pázmány-kutatása előtt ennek a feladatnak a megoldása áll, tekintettel arra, hogy a fiatal Pázmány munkásságát (az 1600-as évek elejéig) Öry Miklós, az idős érsek utolsó, nagy, szintetizáló alkotását pedig Bitskey István kiválóan elemezte.

Hargittay Emil

ADY ENDRE. ÉLETEM NYITOTT KÖNYV

Összeáll. Kovalovszky Miklós. Bp. 1977. Gondolat K. 528 l.

Érdekes feladatra vállalkozott Kovalovszky Miklós, akinek évtizedek óta egyik legfontosabb kutatási területe Ady Endre élettörténetének feltárása és feldolgozása. A költő kiemeiből, novelláiból, verseiből, leveleiből kiemelve és a történetek sorrendjében csoportosítva az önvallomásokat és a biográfiai vonatkozású megnyilatkozásokat, több, mint félezer lap terjedelmű montázsszerű Ady-életrajzt állított össze. A bevezetőben ugyan szerzői szerénységgel azt írja, hogy ő csupán *kibontotta* a költő életművéből az abban rejlő önéletrajzt, de megjegyzéséhez hozzá kell tennünk, hogy ehhez hatalmas anyagot kellett „mozgósítania”. Sok-sok vers emlékének felidézésével, mintegy húsz kötetnyi szöveg többszöri újraolvasásával gyűjtötte össze azokat a szemelvényeket, amelyekből a nagyméretű biográfikus művet megszerkesztette. „*A szövegrészeket természetesen úgy illesztettem egymáshoz – írja Kovalovszky a bevezetőben –, hogy Ady életének sorát követhessük a származás, család, gyermekkor emlékeiből az utolsó napokig. Nem alkalmaztam azonban merev, gépies időrendet: egy-egy nagyobb időszakon, eseménysoron, tárgyi egységen belül kereszteztem a tematikus kapcsolatot szempontjával, hogy lehetőleg egymás mellé kerüljenek ugyanazon eseményre, kérdésre, esetre vonatkozó szemelvények.*”

Bár az ilyen vállalkozásnál a biztos és gazdag anyagismeret a legfontosabb előfeltétel, a munka sikere végül mégis attól függ, hogy a kötet összeállítója milyen szempontok szerint válogat, milyen elemeket használ fel vagy mellőz a témakörnek megfelelő szövegekből, vagyis attól, hogy milyen elgondolás szerint kívánja a költő által

meg nem írt önéletrajzi művet az életműből és a levelekből kiemelt szemelvények összeillesztésével megszerkeszteni. Ady „*önéletrajzát*” ugyanis sokféleképpen lehet elképzelni és mozaikkockákból összerakni. Törekedhet az összeállító *biográfiai teljességre*, arra, hogy lehetőleg *minden* olyan megnyilatkozást fölvegyen a kötetbe, amely a költőtől származik, és élete történéseit rögzíti, magyarázza, vagy csupán tájékoztatást ad életének valamely mozzanatáról. De érvényesülhet többek között olyan szerkesztői elgondolás is, amely elsősorban azt tartja szem előtt, hogy a *kiválasztott részek* önmagukban is értékes szövegek legyenek, ne csupán életrajzi adalékok, hanem önvallomások a szó legteljesebb értelmében, amelyek azt világítják meg, hogy a költő milyenek látta önmagát, belső világát, miként reagált élete legfontosabb eseményeire. Ha a teljességre törekvő gyűjteményt valósítja meg a szerkesztő, fontos *forrásmunkát* hozhat létre, az írótlól származó életrajzi megnyilatkozások tárházát, amely a lelőhelyek pontos megjelölésével, időrendi táblázatokkal, jegyzetekkel jelentős mértékben elősegítheti az író élettörténetének tisztázását és monográfikus feldolgozását. A másik változathoz pedig, ha az összeállító anyagismeretéhez intuitív hajlam, beleélő képesség, stílusérzék, kritikai ítélet és mindenekelőtt bátor válogatás szellem is párosul, olyan mű jöhet létre, amely egy addig „ismeretlen” (illetve csak részleteiben „ismerős”), de a költőre nagyon jellemző, teljes értékű művészi alkotás benyomását keltheti.

Kovalovszky előszavának egyik megjegyzéséből, valamint abból, ahogy vállalkozását megvalósította, az látszik, hogy ő a teljességre törekvő

megoldást szeretne volna létrehozni, összegyűjtve és az olvasó elé tárva a költő minden olyan megnyilatkozását, amely elvben Ady Endre megírandó részletes életrajzának forrása lehet – de tervét gyakorlati okok miatt nem válthatta valóra. „Kisérletünk – írja az előszóban – ha talán újszerű is, csak első próbálkozásnak tekinthető, teljesnek pedig semmiképpen sem; többnyire fájó lemondással válogattam ki a megszabott terjedelemben féro legjellemzőbb szemelvényeket, mert legalább kétszer ennyi anyag kínálkozik és kívánkozik Ady 'önéletrajzába', nem számítva az önjellemző, vallomások írásokat.”

Ha a szerkesztő eredeti elképzelését a szűkre szabott (vagy annak érzett) keretek miatt csak súlyos engedmények árán valósíthatta meg, jobb lett volna, ha anyagának „fájó lemondással” történő rostálása helyett inkább módosítja a kötet tervét, olyan életrajzi művet állít össze, amely a legérdekesebb, valóban kifejező értékű önvallo-mások gyűjteménye lett volna.

A nem kívánt rostálással létrejött kötet ugyan- is az életrajzi forrásgyűjtemény szerepét nem töltheti be, de teljes értékű Ady-műként sem lehet elfogadni, mert ahhoz nagyon is egyenetlen színvonalú szövegeket magába foglaló összeállítás, amelynek több fejezete inkább fásasztó, mint érdekes olvasmány, pedig Ady Endre a korabeli magyar irodalom egyik legnagyobb és legmélyebb önelemzője és vallomástevéje volt.

Számos olyan szemelvény van a kötetben, amely fontos életrajzi forrás, de a szó tágabb értelmében sem önéletrajzi megnyilatkozás. A határt persze nehéz megvonni a kettő közt éppen Ady esetében, aki ha bármit észrevett, bárminek szemtanúja volt, bármire rácsodálkozott, azt reflexióiban egyéniségén át vetítette ki magából, de a legkülönbözőbb tárgykörökben mozgó észre- vételei a szubjektív megfogalmazás ellenére sem mind önéletrajzi motívumok. Esmefuttatásai az epigonokról, a vidéki újságírók helyzetéről, a magyar irodalom jövőjéről, az őszi Velence fájdal- mas szépségéről, a párizsi villamosművek munká- sainak sztrájkjáról, Puccini zenéjéről, Tömörkény prózájáról, kritikai írásai Berczik Árpád *Himfy dalai* vagy Thury Zoltán *Katonák* című drámájá- ról, Adorján Emilnek szóló levele, amelyben uta- zás előtt tizenöt forintot kér, többé-kevésbé figyelemre méltó dokumentumok, mégsem illesz- kednek szervesen egy rekonstruált önéletrajzi mű szövedékébe.

Bátrabb válogatás lett volna hasznos azoknál a szemelvényeknél is, amelyekben a költő valóban önmagával foglalkozik. A kötet szerkesztője nem

számolt eléggé a ténnyel, hogy az Ady által írt versek, elbeszélések, cikkek, levelek sem mind egyformán érdekesek. Nagyon sok olyan fiatal- kori cikket, glosszát, levélrészletet, még több zsenget, emlékkönyvi bejegyzést, alkalmi strófát, verses kroit találunk a kötetben, amelyek nem kötik le az olvasó figyelmét, mert a fiatalkori írások többsége meglehetősen elmosódó, jelleg- telen megnyilatkozás, önkifejező értékük még nagyon csekély. Ez különösen ott válik szembe- szökővé, ahol a gyermekkor élményeit, borzon- gításait az érett líra gazdag változataival és a költő sejtelmes hangulatú novelláival megidéző, jól szer- kesztett, érdekes fejezetek után a zilahi, debre- ceni, nagyváradi évek történetét elsősorban zsen- gékkel próbálja a szerkesztő bemutatni. A gyűjte- mény verses idézeteinek csaknem egyharmada az *Új versek* előtti időszak terméke, részletek olyan versekből, amelyek legfeljebb alkotáslélektani, stílustörténeti szempontból érdekesek (mert mint fiatalkori művek az „igazi” Ady-vers alakulá- sának, szerveződésének jellegzetes dokumentu- mai), de ahhoz nagyon is erőtlen megnyilatkozás- sok, hogy a költő életének külső és belső törté- néseit érzékeltessék.

A kötet összeállítója a szemelvények közé – mint maga írja – „áthidaló, összekötő” magyará- zatokat ékelt, abból a megfontolásból, hogy „nem minden életrajzi részletre, eseményre, for- dularra akad közvetlen utalás, adat, anyag, doku- mentum Ady írásaiban”. Gondos narrátorként ki- egészítő szövegekkel látta el a költő műveiből idézett részleteket, tájékoztatva az olvasót mind- arról, amiről Ady nem nyilatkozott. Magyarázatai általában mértéktartó terjedelműek, mégis helye- sebb lett volna, ha mindazt, amivel ki akarta egészíteni a szemelvények szövegét, a fejezetek élén helyezte volna el, vagy még inkább laplaji jegyzetekbe sűrítette volna, csak a legszük- segebb közlendőkre szorítkozva, hogy „közbe- szólásai” ne zavarják az Ady-vallomások stílusát, tónusát, esztétikai hatását. Az általa alkalmazott megoldással viszont akarva-akaratlan a költő „társszerzőjévé” vált, ami az adott esetben nem éppen hálás szerep, mert Ady személyiségének olyan erős a kisugárzása, hogy érett verseinek és prózai műveinek szomszédságában minden más lírizáló törekvés visszajára fordul. Minél líraibb hangot üt meg a kommentátor, magyarázatai annál kevésbé töltik be hivatásukat. A *Katinkáig* című Ady-novella egyik részletéhez például a következő bevezetést írta: „Ady még nem volt tizenhét éves, amikor a várt mámorító csoda helyett az első olcsó, vásári férjcsók zuhatat

élményét kapta. A nő és a testiség rabságából, e végzetes kiszolgáltatottságból azonban nem tud többé szabadulni” (115. l.). Lirizáló magyarázattal vezeti be *A halál kis négyesfogata* című (és még sok más) Ady-írást is „Nagykárolyi ösztönös kamasz-szerelmei után zilahi bakfisideáljai mélyebb és hevesebb érzelmi lángolásra gerjesztik, bár titkolt vagy zárkózott-szemérmes rajongásai meglehetősen egyoldalúak” (117. l.)

Mint narrátor nemcsak azokat az életrajzi mozzanatok ismerteti, amelyek kimaradtak Ady vallomásaiból, hanem olyan szemelvényeket is magyaráz, amelyek világos, érzékletes hatású, mindenki által érthető szövegek, mint például a *Vörös felhők alatt* című vallomásból származó részlet. „... Egy-két évig borzalommal figyelem a magam lelkét – írja Ady. – Milyen rakoncátlan és milyen telhetetlen lélek ez. Merre és meddig fog nyargalni velem. Minden napom eseményes, minden kis rezzenésére az életnek hatalmas kórusokkal felel a szívem. Intenzív életakarattal és zilajssággal élek. Nem kerülnek el a katasztrófák. Mert magam sem akarom elkerülni őket. Izgat a dicsőség olykor. Küzdök is érte, s mikor elérem: félreugrom. Így szaladok. Tudom, hogy várnak reám. Nem érdekel, hogy kik, de megyek elébük...” A kamaszkori lelkiállapot klasszikusan pontos és tiszta leírása, bármely középiskolás tanított nyelvi is beiktathatná a szemelvények közé, mindenféle kísérőszöveg nélkül, de az összeállító úgy érzi, hogy az ilyenfajta (és sok ehhez hasonló) szöveget sem szabad magyarázat nélkül hagynia. „Néhány vallomás elárulja – fejtegeti a szóban forgó idézet előtt – azt a lélek-erjedést, amely a zilahi években kezdi kiforrni a későbbi Adyt; élénk villan győtrődő érzékenysége, célját kereső tehetségének erősödő, büszke tudata, elhivatottságának hite és önérzete, a becsvágy hiúsága, az 'elsőnek lenni' ösztönző belső parancsa, égre törő vágyainak és a földre húzó valóságnak keserű, bénító ellentéte.” (111. l.) A költő verseit (vagy azok „tartalmát”) egy-egy mondatban bemutató lirizáló kommentárok se sokkal meggyőzőbbek. „Csak ritka pillanatokban, ifjúkori lelkesültségében és egy csodálatos májusi reggelnek zápor utáni ragyogásában látja szülőföldjét vonzónak, derűsnek, áldottnak” – „Májusi zápor után” (46. l.); „Ilyenkor meghatott, idilli képet is fest otthoni napjairól, a megpihent, békés öregség önáltató ábrándjával” – „Hazamegyek a falumbá” (50. l.); „A szerelem érzelmi földrengése föl-

fakasztja a líra eltemetődött forrását, s a Lédának való megmutatkozás becsvágya a verskötet elszülte tervét is egyszerre sürgető, követelőző igénnyé tette – *A könnyek asszonya.*” (227. l.); „Szerelme önbelső vergődés a boldogság mindent-követelő vágya és a felemás helyzet győtrődése közt, fájdalmas, tehetetlen lázongással törve szét az ünnepinek számító sétakocsizások idilljét is” – „Egy ócska konflisban” (259 l.)

Talán nem az irodalomtörténetész szakmai elfogultságának vagy egyoldalúságának a jele, ha annak a véleménynek adok hangot, hogy a filológiai adatokból a legszükségesebbnél is kevesebbet kaptunk a kötetben. A szemelvényeknél sem leelőhelyet, sem dátumot nem találunk, csak annak az írásnak a címét, amelyből a kiemelt részlet származik. Aki a szemelvényt elolvassa az egészre is kíváncsi vagy azt szeretné megtudni, melyik évből való a szöveg, amely figyelmét felkeltette, annak szorgos nyomozást kell végeznie, míg érdeklődését kielégítheti. Versek esetében az összes költeményeket tartalmazó Ady-kötetek betűrendes címjegyzékei megkönnyítik a keresést, prózai szemelvényeknél viszont gyakorlott Ady-filológusnak kell ahhoz lenni, hogy a cím alapján biztos kézzel nyúljon a kereső az elbeszélések vagy publicisztikai írások megfelelő kötetéhez. A levelek keltezését sem közli a szerkesztő, csak a címzett nevét, holott az olvasó számára nemcsak az lehet érdekes, hogy mit akart a költő közölni és kivel, hanem az is (elvégre egy fiktív önéletrajzi műről van szó!), mikor vetette papírra vallomását élete valamely eseményéről, örömről, megrendüléséről, közérzetéről, jelenéről, terveiről, barátairól, szerelmeiről, ellenségeiről, önmaga és a világ dolgairól.

Ha számos kérdőjelet írtam is Kovalovszky Miklós könyvének margójára, végképp nem akarom vállalkozásának értékét kisebbiteni. Az *Életem nyitott könyve* mint egy sajátos életrajzi műfaj kialakítására törekvő kísérlet különösen figyelemre méltó. Aki egyszer Ady önszemléletének elemzésére vállalkozik, bizonyára sok indítékot kap a gyűjtemény anyagából. A szerkesztő koncepciójával és nem egy megoldásával vitázva arra törekedtem, hogy a további, hasonló jellegű, de az első kísérlet tapasztalatait is hasznosító életrajzi szöveggyűjtemények ügyét is előmozdítsam észrevételeimmel.

Vargha Kálmán

A VASÁRNAPI KÖR

Dokumentumok. Összeáll. a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta
Karádi Éva és Vezér Erzsébet. Bp. 1980. Gondolat K. 405 l.

Vasárnapi Kör vagy Vasárnap Társaság? Nem kívánunk a döntőbíró szerepében tetszelegni, csupán úgy találjuk: elkelve itt valaminő konszenzus, a látszatra megöly steril kérdés ugyanis tüstént két továbbit involvál. Célszerű-e, indokolt-e, hogy e nagy igényű gyülekezet, – Karádi Éva szavával – „... a magyar filozófia történetének talán egyetlen európai rangú korszaka” (41.) kétféle einevezéssel szerepeljen a szakirodalomban? Illetve: hasznos-e, szerencsés-e nemlétezőnek tekinteni, említés nélkül negligálni az előttünk jártak érveit és koncepcióját? Korántsem a Karádi-Vezér szerzőpárosé az elsőség érdeme; ugyane témának kutatója, szakértője Novák Zoltán is, ki előbb terjedelmes tanulmányban (vö.: *A magyar filozófiai gondolkodás a századelőn*. Bp. 1977. 300–376.), utóbb önálló monográfiában (*A Vasárnap Társaság*. Bp. 1979.) fejtette ki véleményét az elnevezést illető kételyekről és lehetőségekről csakúgy, mint a vitakör létének valószínű időkeretéről, a tagság kérdéseiről stb. Dicsértük, noha nem tekintettük abszolút érvényűnek Novák felfogását (vö.: *ItK 1980. 222–224.*), s ez tán is elképzelhetőnek, sőt, szükségesnek ítélnők a vele folytatandó polémiát, bizonyos állításainak korrekcióját avagy cáfolatát – épp a tudományos igazság, a századelő eszmetörténetének további tisztázása érdekében. Egyvalamit tartunk elképzelhetetlennek: e markáns koncepció megkerülését és elhallgatását, mert azt feltételeznünk is bajos, hogy már az 1977-es előtanulmány sem juthatott Karádi Éva és Vezér Erzsébet kezébe. Sajnálatos, hogy nem vállalták a szembesítés, a nyílt vita „kockázatát” a Novák képviselte kihívással. Nagyobb óvatosságra, üdvös mérsékletre, egynémely állítások, hipotézisek felülvizsgálatára intett volna a konfrontáció. Könyvük látta kárát e magyarázhatatlan kitérésnek.

Legfőként Vezér Erzsébet bevezetője sínylette meg a kínálkozó adat- és nézetegyveztetés, egy jótékony kontroll hiányát. Úgy vélnők, a Lukács és Balázs vezette szellemi társulás önsúlyával, valódi méreteivel is tekintélyt parancsol, nincs szüksége semmiféle megemelő, fölstilizáló manipulációra. Vezér azonban nem éri be az igazolható tényekkel; ingatag, kétes hitelű feltevésekkel toldja meg, egészíti ki őket minduntalan, s teremt körüjük nemegyszer hamis, mesterségesen gerjesztett erőteret. Megvolt a Vasárnapnak – idő-

ben, taglétszámban egyszersmind – a maga jól körülhatárolható érvényességi köre, valóban aktív s az eredeti törekvéseket reprezentáló kisugárzása, értetlenül figyeljük hát a kontúrokat elmosó, „parttalanító” próbálkozásokat. Vezér (s osztozik kétséges fikciójában Karádi Éva is) 1926-ig tételezi kontinuusnak a társulás létét. Hisszük, hogy nem szűnt meg egy csapásra a kohézió, az összetartozás tudata, nem mentek „semmi ködbe” tüstént a korábban dédelgetett – bár akkor sem maradéktalanul homogén – eszmék, ám a proletárdiktatúra, majd az emigráció idején olyannyira meghasadt, szétzilálódott, szellemében úgy átalakult, tagságában oly nagyon felhígult a kör, hogy Vasárnapról, a szó igazi értelmében már nem beszélhetünk. Novákkal valljuk (vö.: *A Vasárnap Társaság*. 72–73.). 1919 a megszűnés esztendeje, s ami utóbb következik, már csak bágyadt nosztalgia, félnk és hasztalan kísérlete az újraélesztésnek. Kétségtelen, hogy kimutatható a volt tagok gondolkodásában, még inkább szóhasználatában, terminológiájában valamely öröksége, folytonossága a „vasárnapos” ihletésnek, mégsem az eszmerendszerek egyezése vagy hasonlósága, hanem szétfejlődése és különbözése a karakteres immár. „Az utak elváltak” 1919-ben, végérvényesen. S amiként nem növelheti a Vasárnap jelentőségét létének fiktív megnyújtása, szintűgy fölöslegesek a taglétszám bővítésére, erőszakos gyarapítására tett kísérletek is. Novák könyve – igen helyesen – más-más kategóriába sorolta a kör aktív magját, kulcsszereplőit s a peremfigurákat, valamint a lazán kapcsolódó szimpatizánsokat (i. m. 70–72.). Megnyugtatóan tisztázta azt is, hogy semmiképp sem tekinthető a csoport tagjának Révai és Varga Jenő, Bartók és Kodály. Vezérék viszont „nagyvonalúan” őrizkednek mindennemű distinkciótól, s kétely nélkül „vasárnapos”-nak minősítik a fentieket csakúgy, mint Spitz A. Renét és Gábor Andort, Kner Imrét és Karikás Frigyest – folytathatók. Megengedhetetlen szerintünk ez az eljárás, hisz teljességgel fellazítja, relativálja a körhöz tartozás ideológiai határait és konzekvenciáit, s közös nevezőre hozná a Lukács–Balázs-féle szuggesztív centrumot a peremszereplőkkel, a távoli tisztelőkkel és ismerősökkel, valamint az alkalmanként felbukkanó – s a hangadók által esetleg vajmi lenézően emlegetett – beszélgető-

partnerekkel. Fülep Lajos pl. nemigen számítható a „törzshöz” (sokkal inkább a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának előadójaként, mint „kültag” tevékenykedett), s bármi sóváran kötődik is Kner Imre az elmúlt időkhöz (12., 146–147.), vonzalma nem fenntartás nélküli, korántsem szól a társaság egészének (146–147.), Balázs Béla naplói pedig annyi idegenkedéssel, sőt, fitymálással beszélnek róla (80., 99.), hogy „vasárnapos” mivoltában is kételkedni kezdünk. Sajnos, az Életrajzi mutatóban is ez a tarthatatlan, egyenlősítő szemlélet érvényesül. Szócikket kap itt Fogarasi és Mannheim csakúgy, mint Gábor Andor és Révész Géza (ilyformán joggal hiányolhatnók Goszthonyi Mária és Stephani Elza biográfiját is! . . .), ráadásként a jól ismert alkotók életrajzvázlata csupán közhelyek előszámlálására szorítkozik.

A társaság kedvenc vitatémáiról roppant gyér jellemzést kapunk (9.), a kommentár híján közölt témalistából pedig az következnek, hogy Szabó Ervin, Bartók és Kodály egyaránt megtartotta előadását a Szellemi Tudományok Szabad Iskoláján (10.). Novák Zoltántól (i. m. 176.) tudjuk, hogy nem így történt. A kezdetben a kör centrumához tartozó Ritoók Emma pálfordulását magyarázván, Vezér a nyilvánvaló képtelenségtől sem riad vissza. Sok minden taszíthatta a Vasárnapban *A szellem kalandorainak* szerzőjét, ám a „baloldali, internacionalista felfogás” (14.) bizonyosan nem, lévén a társulás – Lukács szerint is – „jobboldali ellenzék” (23.), pozíciója pedig egyelőre – valódi nemzetköziség helyett – valamiféle sajátos kozmopolitizmusa, „szabadon lebegése”. A legfájóbb azonban kétségkívül az a szűkeklű, mostoha bánásmód, amelyben Vezér a Nyugatot részelteti. Kölcsönös gyanakvással s feszültséggel volt teli csakugyan a folyóirat s a Vasárnap viszonya, ámde bizonyos arányosabban oszlott meg a felelősség, mintsem a bevezető sugallná. Vezér egyetértően citálja Sinkó igaztalan és elfogult formuláját (19–20.), s a maga véleményét mindenestül e balszerencsés sarkításhoz igazítja. Kiemeli harcostársai közül s szembefordítja velük Ady Endrét, a Nyugat ellenében és tagadésképp próbálja interpretálni költészetét, valamiféle imaginárius, „tisztéletbeli vasárnapost” sejtetve benne (18–19.). Önkény ez, nem is akármilyen! Túl sommás minősítésnek véljük továbbá a rosszalóan hánytorgatott impresszionizmust (a Nyugat *egészét*, jelentőségét aligha jellemezheti e kitétel!), nem kis meghökkenéssel értesülünk a folyóirat „természetes öregeedéséről” (21.), hiszen a hőskor évtizedében

járunk még, s kivált nem hiszünk, hogy a Vasárnapban „egyeduralmának fenyegetettségét” érezte meg Osváték orgánuma (uo.). Miként veszélyeztette a Nyugat presztízst egy keveseket tömörítő szekta? Közelebb jutnánk az igazsághoz, ha a magyar étellel és művészettel szemben tanúsított tüntető közönyt s a Vasárnap programos ezoterikusságát, olykor önélvező sterilitását és spekulativitását (példa erre Lésznai Anna naplója is) neveznök meg a folyóirat ellenszenvének okául. Ezért idegenkedett Babits Balázstól és Lukácstól, ezért Tóth Árpád s Juhász Gyula ki-rohanásai. Említi s idézi e véleményeket Vezér is; miért, hogy nem jut el a megfelelő konzekvenciákhoz? Ily előzmények után meglep némileg a lezárás enyhültebb, toleránsabb hangvétele (23.), s a kijelentés, mely szerint a Nyugat volt „a mégiscsak legszínvonalasabb irodalmi folyóirat”. . . (22.).

Kevesebb kritikával illetnők Karádi Éva tanulmányát, lévén filozófiai kompetenciánk jóval csekélyebb. Úgy tetszik, a Vasárnapról is kapott ihletést e tömör esszé stílusa. A magunk részéről nyomatékosabban hangsúlyoznánk a vasárnapos bölcsélet neoplatonizmusát (27–28.), s ekként távoli rokonságát, szándéktalan összerímelését az egykorú osztrák filozófia bizonyos tendenciáival, hiszen Lukács vélekedése is följogosít erre (36.). Teoretikusan minden bizonnyal igaz, amit Karádi a társaság egy részének bolsevik fordulatáról tételez (34–37.); ám ha meggyőző is e gondolatmenet általában, elméleti síkon, elmosódik a kapcsolata a gyakorlattal, az egyes személyekkel, s megválaszolatlan hagy egy fontos kérdést: miért nem léptek erre az útra többen is, köztük oly kiválóságok, mint Mannheim és Hauser? Elengedhetetlennek látszik a differenciálás, a konkrét esetek s mozgatok földerítése!

A dokumentumok kiválasztásával egyetértünk nagyjából. Kivált a levelek, Balázs naplói, Lukács etikai töredékei és Mannheim írásai jelentettek számunkra revelációt. Mindenképp elhagytuk volna Sinkó Ervinnek a szövegkörnyezet sugallata híján értelmetlenül torzult mondatát (51.), Révai József mindkét cikkét, egyáltalán: az 1919 után keletkezett tanulmányok és vallomások többségét, épp mert csupán átalakult, „megszüntette megtartott” formában él bennük a Vasárnap eredeti szelleme. Szívesebben láttuk volna helyettük pl. Fülep *Magyar művészet* c. esszéjének egészét vagy részleteit, netán más írásokat is Balázstól, Ritoóktól stb. Karádi Éva véleményével szemben megjegyeznők, hogy Kner Imre emelkedett hangú cikkében a vasárnapos ihletéssel legalább egyen-

rangúnak tetszik a preraffaeliták, Ruskin és Morris ösztönzése, a kézműipar, az egyedi darab dicsérete. Kár, hogy a szöveggondozás műhelytitkairól egy mondat erejéig sem értesülünk, a jegyzetanyag pedig gyakorta következetlenné bizonyul. Olykor kétszer is megtudjuk ugyanazt (pl. Lázár Mária és Strindberg esetében: 59.–383.), másszor meg sejtethjük csupán, kicsoda Hindu (110.) avagy Lázár doktor úr (143.). Fölösleges magyarázni Nyehljudovot és Katyusát, Kittyt és Levint, kivált ha Bolkonszkij és Rosztoz esetében elmulasztjuk ezt (385.). Nem konzekvensek a jegyzetek a német nyelvű címek, kifejezések és kisebb-nagyobb szövegek fordításában,

márpedig ez nem lehet pillanatnyi szeszély kérdése. Machot és Avenarius-t szerzőpárossá avatni kár (390.), előbbi különben sem volt német, Emil Laskról szólván viszont hiányoljuk Babits nevének s a filozófus halálára írt nagy versének említését (388.). Azt is csak egynémely levelek árulják el – helyesbítve mintegy Hauser emlékeztetét (9.) –, hogy korántsem volt abszolút érvényű a társaságban a magázódás szokása. Folytathatnók...

Gyors egymásutánban két könyvünk is van immár ugyanarról. Joggal fájlalhatjuk, hogy a másodiknak csupán a dokumentumok közlésével sikerült meghaladnia, felülmúlnia az elsőt.

Lőrinczy Huba

„INDULÓ BALRA”

Tanulmányok a szocialista világirodalom kialakulásáról.

Szerk. Illés László. Bp. 1979. Kossuth K. 552 l.

Irodalomtudományunk fejlődése az 1960-as évek közepén fordulóponthoz érkezett. Az addig jobbra csak befelé tekintő, nemzeti keretek között gondolkodó, s legfeljebb a nevezetesebb szovjet aktualitásokhoz kapcsolódó tudományágban ekkor került előtérbe az „ablaknyitás” igénye, az a fontos és helyes törekvés, hogy elsajátítsuk és a magunk hasznára fordítsuk mindazt, amit a legkorszerűbb nemzetközi ismeretanyag számunkra nyújtani tud. Megtanultuk a kommunikációelmélet és a szemiotika alapfogalmait, a műközpontú elemzés különféle fogásait, s a strukturalizmus-viták terén mindenki mást magunk mögött hagytunk. A közvélemény – érthető módon – általában csak ezeket a feltűnő, egyeseket lelkesítő, másokat riasztó jelenségeket tudatosította magában, holott jóideje megindult nálunk egy másik, lényegében ugyanezt a célt szolgáló folyamat is: a marxista irodalomszemléletről alkotott képünk pontosítása, a marxista irodalomfelfogás mélyebb megismerése.

Ablaknyitás ez is, ha nem is távoli horizontokra, hanem saját szomszédságunkra, a többi szocialista ország irodalomtudományi credményeire. Nem kevésbé fontos és nem is könnyebb feladat ez, mint a polgári elgondolások kritikai feldolgozása. Fontosságát – közhely lévén – itt nem is részletezem; nehézségei abból adódnak, hogy furcsa módon a marxisták közötti véleményeltérések tisztázásában jóval kevesebb gyakorlatra tettünk szert, mint a polgári koncepciókkal szembeni vitákban. Még mindig nem szoktuk meg, hogy a tudományos fejlődés szükségszerű velejárója,

hogy az azonos világnézetű, azonos módszerrel dolgozó kutatók között, s így a marxisták között is mindig legyenek vitakérdések, s ha ilyeneket tapasztalunk, higgadt, tárgyyszerű, az ellenfél érveire figyelő gondolatok helyett jobbra hallgatással – ez lehet diplomatikus vagy semmibe vevő –, ritkábban pedig az eretneknek kijáró modorban reagálunk.

Az ablaknyitás sajátos esete, amikor nem a jelenkor panorámájára tekintünk, hanem a múltira. Sajátos annyiban, hogy a fejlődés normális menete a kontinuitás és diszkontinuitás szerves egységében halad előre, s ilyenkor nem kell külön gesztusokkal felfedezni és tudatosítani a múltat, hanem azt a megfelelő mértékben őrzi a jelen. A marxista irodalomszemlélet fejlődése azonban nem mindig volt hajlamos a kontinuitás mozzanatainak érvényesítésére, s így állt elő az a helyzet, hogy saját múltunk tényeit, kategóriáink hajdani tartalmait, mai vitáink előképeit olyan erőfeszítésekkel kell feltárni, rekonstruálniuk és tudatosítaniuk, mintha egy vadonatúj, idegen eszmerendszer feltérképezésére vállalkoznánk.

Az *Induló balra* címmel kiadott gyűjtemény létrehozói egyazon gesztussal nyitnak ablakot múltunkra és szembesítendő eredményeinkre, amikor az 1917 és 1945 közötti szocialista világirodalmi folyamat történetét különböző nemzeti-szerű szerzők által megfogalmazott, s így több szocialista ország szakközvéleményének sajátos látásmódját, problémamegközelítését, egyéni eredményeit tükröző tanulmányokkal állítják elének. Az együttműködésben a bolgár és magyar

Irodalomtudományi Intézet, az NDK Művészeti Akadémiájának Szocialista Irodalomtörténeti Osztálya és a szovjet Gorkij Világirodalmi Intézet vett részt, a munkálatokat – Georgi Dimov, Alekszandr Dimsic, Illés László, Oleg Jegorov, Klaus Kändler, Alfred Klein, Szabolcsi Miklós és Pavel Toper részvételével – nemzetközi szerkesztő bizottság irányította. A kutatási program eredményeiből elsőként egy német nyelvű kötetet publikáltak 1978-ban *A szocialista realizmus nemzetközi irodalma* címmel, Klaus Kändler szerkesztésében; az ehhez képest bővített és javított magyar kiadást Illés László szerkesztette. A mű minden kétséget kizáróan az 1970-es évek magyar irodalomtudományi kiadványainak élvonalába tartozik, olyan munka, amely mind előkészítésnek gondosságát, igényességét, mind pedig társadalmi hasznosságát tekintve túlzás nélkül mintaszerűnek nevezhető.

Tanulmányai négy tematikai csoportra oszlanak. Az első, a *Szocialista forradalom és világirodalom* című rész írásai azt a problémát vizsgálják, milyen értelemben beszélhetünk szocialista világirodalomról, milyen azonosságok és különbségek mutatkoznak az egyes szocialista irodalmak összehasonlító vizsgálatában. Jurij Barabas tanulmánya a kérdést a legáltalánosabb teoretikus szinten veti fel, s arra a megállapításra jut, hogy „Az életben és a művészetben végbemenő lényegi változások – konkrét megnyilvánulásaikat tekintve – országonként ugyan nagyon különbözhetnek, a szocialista fejlődésnek azonban alapvető objektív törvényszerűségei vannak. Ezek teremtik meg a kultúrák közeledésének alapját. E közeledés legfontosabb alkotóelemei: az eszmei és az esztétikai pozíciók azonossága, a pártosság és a népiség lenini elvei, a realizmusért, az új típusú hős alakjának megalkotásáért vívott harc” (14. l.). Ez a közeledés természetesen nem jelent uniformizálódást, a szerző nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a szocialista irodalom esetében „bonyolult, sokrétű, dinamikus, mindazonáltal sajátosan egységes eszmei-művészi rendszerrel állunk szemben” amelynek „valamennyi alkotóeleme (azaz minden egyes nemzeti irodalom) magán visel megismételhetetlenül sajátos vonásokat, egyszersmind olyan általános vonásokat, amelyek jellemzőek a többi – egységet alkotó – nemzeti irodalomra. Minden egyes alkotóelem bonyolult, sok jelentésű, ám organikus kapcsolatban áll a többivel” (15. l.).

Az azonosságok és különbségek dialektikája annál is bonyolultabb, mert – amint ezt Mihail Hrapcsenko *Az Októberi Forradalom és a szocialista irodalom alkotó alapelvei* című tanulmánya

világossá teheti – a Jurij Barabas által a közeledés alapelveiként megjelölt esztétikai kategóriák esetében nem egyszer a terminológiai azonosság mögött lényeges tartalmi különbségek is meghúzódhatnak. Mert igaz ugyan, hogy a közérthetőség-probléma megoldása, a szocialista és kritikai realizmus viszonyának meghatározása vagy a szórakoztató irodalom kérdéseinek felvetése s egy sor más koncepció igen nagy mértékben rokon nálunk elterjedt elképzelésekkel, de éppen a pártosság, népiség és a realizmus fogalmának itt olvasható meghatározásai igencsak távol állnak a magyar kutatási eredményektől. S itt nem valamiféle újkeletű differenciák jelentkeznek, hanem olykor meglehetősen régiek. Nálunk már Révai József számára is világos volt, hogy a szimbolizmus mint stílus adott esetben – nevezetesen Ady esetében – a módszer és érték értelmében vett realizmus megjelenési formája is lehet; Hrapcsenko viszont legfeljebb azt engedi meg, hogy egyes alkotók szimbolizmusok ellenére hozzanak létre esztétikailag jelentős alkotásokat.

Ilyen felfogásban magától értetődő, hogy Hrapcsenko – bár korántsem elitélő hangszívallyal, de – elkülöníti egymástól a szocialista realizmust és azt a művészetet, amelyben „a szocialista, forradalmi hangulatok és eszmék” az „ügynevezett avantgarde művészet stb. költői formáiban öltöztek testet” (31–32. l.). Szabolcsi Miklós viszont úgy ítéli, hogy „az első, ún. klasszikus avantgarde (1910–1925) a forradalmi fellendülés időszakának volt egyik adekvát kifejezője, és időszertelemnek ennek elmúltával vált, ily módon azt a szocialista világirodalom egyik áramlatának tekinthetjük” (59. l.). Az én tudásom szerint itt a tények feltétlenül Szabolcsi felfogását igazolják. Tanulmánya egyébként is kitűnik azzal a törekvéssel, hogy az adott problémakörben lényeges kategóriákat – világirodalom, szocialista világirodalom, szocialista nemzeti irodalom stb. – minél pontosabb, megfoghatóbb, tartalmi és terjedelmi vonatkozásokat egyaránt feltáró meghatározásokkal közelítse meg. Döntő jelentőségű ezek közül a szocialista világirodalom fogalmának kidolgozása s e fogalom elkülönítése a szocialista realizmus kategóriájától: az előbbi az utóbbinál „tágabb, elsősorban történeti jellegű fogalom. Az egyik nem teszi fölöslegessé a másikat; mindkettő történeti jellegű folyamatot jelez, de az egyik inkább különféle áramlatokat összefogó gyűjtő elnevezés, míg a másik a szocialista világirodalom áramlatainak legkimagaslóbb vonulatát jelzi. A szocialista világirodalom fogalmába, körébe az átmeneti (a polgáritól a szocialista felé tartó) mű-

vek, pályák is beletartoznak” (61. l.). Egyedül a szocialista realizmusra vonatkozó definíciója támaszt bennem némi kételyt: e megjelölés szerte „az egész bonyolult irodalmi folyamat legfontosabb szakaszát jelöli, ugyanakkor legfontosabb alkotó módszerét, és egy más értelemben: a kimagasló művek egész sorozatát” (61. l.). Az alkotó módszer és a kimagasló művek (azaz művészeti érték) értelmében felfogott szocialista realizmus jelentése számomra is világos természetesen – az egybevág a nálunk uralkodó fogalomértelmezéssel –, nem tudom viszont, hogy miként és melyik történeti szakasz lenne így nevezhető.

E teoretikus jellegű részhez a tanulmányok második, *A szocialista realizmus kialakulása a nemzeti irodalmakban* című csoportja a történeti vonatkozások kibontásával csatlakozik. A szerkesztő előszava nem kis szerénységgel azt hangsúlyozza, hogy e rész „távolról sem valamennyi” irodalmat öleli fel – és viszont az anyag rész páratlan gazdaságán ámulok. A szovjet, német, magyar, bolgár, cseh, szlovák, lengyel, jugoszláv, francia, angol, amerikai, japán, kínai és latin-amerikai szocialista irodalmak fejlődéséről kapunk itt áttekintést, s ez a különleges extenziás hasonlóan különleges adatgazdagsággal párosul; nem nehéz megjósolni, hogy a kötet e tanulmányait fogják majd szakembereink a legtöbb haszonnal kamatoztatni. Pontosabban szólva nemcsak ezeket, hanem a következő, harmadik, a *Nemzetközi írószervezetek és a szocialista világirodalom* főcím alá sorakoztatott írásokat is, amelyek a tárgyalt időszak szocialista és antifasiszta irodalmának szervezésében és ideológiai irányításában fontosabb szerepet játszó csoportosulásokról, szervezetekről nyújtanak külön, részletesebb képet.

Ám ezek a dolgozatok sem csak irodalomtörténeti szempontból, s bennük tükröződő tényfeltáró munka révén oly figyelemre méltók, hanem tovább gazdagítják a különböző elméleti álláspontokról alkotott képünket is. Világossá válhat pl., hogy a szovjet szakirodalmon belül a mitikus fantasztikum alkalmazhatóságának kérdése még mindig igen ellentétes nézetek ütközőpontja: Hrapcsenko korábban már említett tanulmánya igen elmarasztalta Garaudyt, amiért a mítoszalkotásban pozitív lehetőségeket talált (37–38. l.), Lomidze e részben közölt írása viszont pontosan ugyanezért a gondolatmenetért nagyra értékeli Gorkijt (95. l.). Hasonló a helyzet a szocialista és a kritikai realizmus viszonyának meghatározásában is. Hrapcsenko – szerintem igen helyesen – azt hangsúlyozza, hogy „a szocia-

lista és a kritikai realizmus közötti különbség korántsem abban fejeződik ki, hogy az egyikre mindenekelőtt az igenlés, a másikra főként a tagadás a jellemző” (35. l.); a mi most zárult kutatási programunk is ezzel egybehangzóan emelte ki, hogy a szocialista realizmus nem kevésbé kritikai jellegű a polgári realizmusnál (melynek kritikai realizmus néven való emlegetése éppen ezért megtévesztő is). Leonyid Tyimofejev viszont kitar amellet, hogy e különbségek lényege az, hogy a kritikai realizmust az „így van, de nem szabad így lennie” elve vezérli, míg a szocialista realizmust az „így van és így kell lennie”, illetve „így még nem volt, de így lesz” elve (70. l.).

Ezek az elvi különbségek természetesen meghatározzák azokat a nézőpontokat is, amelyekhez igazodva a szerzők rostálják az irodalomtörténeti tényanyagot és értékeli a jelenségeket. Tyimofejev és Lomidze áttekintése alapvetően egységes és harmonikus fejlődésfolyamatnak mutatja be azt az utat, amelyet a szovjet irodalom a forradalomtól a harmincas évek végéig megtett, mint-hogy álláspontjuk egybevág a szocialista realizmusról a harmincas években kialakított elgondolással. Illés László, aki teljes mértékben elismeri ugyan a szocialista realista törekvések ekkori eredményeit, de felfigyel arra is, hogy „a művészi eredményeket előnytelenül befolyásolta a szocialista realizmusnak némiképpen szűkös felfogása”, ami „a stílusirányok leszűküléséhez, bizonyos elszűküléshez, az ún. stílusdemokratizmushoz, egyfajta naivitáshoz, illetve a forradalmi romantika túlhajtásához vezetett” (142. l.), két tanulmányában sokkalta dialéktikusabb, ellentmondásosabb képet nyújt erről az útról, s ugyanilyen József Farkas portréja a magyar proletárdiktatúra irodalompolitikájáról.

Központi vitakérdésként húzódik végig e történeti elemzéseken is a szocialista avantgarde megítélése. Fodor István *A francia szocialista irodalomról* nyert kép alapján úgy látja, hogy a párt és szürrealisták együttműködése „a szürrealista és a marxista elmélet összeegyeztethetlensége miatt” nem bizonyult tartósnak (215. l.), s ezzel vág egybe Štěpán Vlasin *A cseh szocialista irodalomról* szóló áttekintésében az a vélemény, hogy a kommunista politikai meggyőződésű szürrealista írók, bár „tudatosan elutasítják a burzsoázia szolgálatát, szubjektív elképzeléseik szerint lázadnak ellene, a valóságban azonban inkább menekülnek a valóság elől – mindenekelőtt a tudatalatti világba, mely lehet a képek gazdag tárháza, ám a szürrealistáknál céllá vált –, aminek következménye az érzékenykedő, anarchista

szubjektívizmus lett” (173. l.). Miloš Tomčík viszont *A szlovák szocialista irodalom kibontakozása* kapcsán – úgy vélem, helyesebb álláspont-ról – a szocialista realizmus alkotó megfogalmazásaként idézi a 30-as évekből Václavek tételét, mely szerint „a szocialista realizmus fogalma igen tág, magába foglalja korunk művészetének műfajilag igen különböző megnyilvánulásait, ha azokat közös álláspont, a társadalmi fejlődés szocialista perspektívája kapcsolja össze (. . .) Formai téren nem a valóság naturalista leírását adja, már csak azért sem, mivel a valóságot dialektikusan, folyamatként értelmezi, de azért is, mivel minden fejlett művészeti eszközt felhasznál, amelyet az elmúlt tíz esztendő fejlődése hozott” (179. l.); ez a szürrealista stílusesszék számára is más megítélést biztosít.

A kötet negyedik s egyben utolsó része *A szocialista realizmus elméleti kérdéseiről* cím alatt Köpeczi Béla, Vaszil Kolevszki és Dmitrij Markov tanulmányát tartalmazza. Kolevszki gondolatmenetének fő dilemmája az, hogy a realizmust csak stílus kategóriának tekinti, s nem ismeri e szó másik, stílusszempontokkal nem korlátozott, módszer- és értékfogalomként felfogott értelmét. Ezért kell oly rendkívül bonyolult – s jöllehet pozitív irányú, szerintem meddő – fejtegetésekbe bocsátkoznia arról, hogy a szocialista realizmus voltaképp nem egyszerűen szocialista eszmeiségű folytatása a realizmusnak, hanem valami más, stílus tekintetében sokszínű és a formafejlődéstől sem elzárkózó, szintetikus művészet.

Dmitrij Markov írása már címével is jelzi, hogy felfogása szerint a szocialista realizmus *Az élet valóságghű ábrázolásának történelmileg nyitott rendszere*. E nyitottság azt jelenti, hogy a művészi valóság hűség kritériuma nem tartalmaz kötelező képleteket az ábrázolás módjaira vonatkozóan, s „a legkülönfélébb formákban érvényesülhet. A szocialista realizmustól idegen a zártság, a szocialista realizmus a múlt és a jelen művészetének valamennyi vívmányát egyesíti, és ugyanakkor új, sosem látott távlatokat nyit” (88. l.). A nálunk uralkodó terminológiai hagyományok kontextusában értelmezve ellentmondásnak tűnhet, hogy ugyanakkor Markov igen élesen bírálja a modernizmust, mint olyan művészetet, amely „érzékelések káoszának mutatja az emberek kapcsolatait, s ezzel megfosztja az embert a magasztos eszményektől, az értelmes tevékenységtől, eltompítja tudatát, a hitetlenség és zavartság érzését sugallja neki, és ennek eredményeként a művészet lélektelenségét és clembertelenedését állítja. Szerepe ezért különösen reakciós” (479 l.). Csakhogy Markov – ha gondolatmenetét

helyesen értelmezem – nem formai, hanem tartalmi jegyekkel ruházza fel a modernizmus fogalmát, körülbelül úgy, ahogy nálunk ezt Király István teszi, s ilyen módon nem a természetelvű, realiztikus stílusú művészettől eltérő irányzatokat jelöli ezzel a szóval, hanem a tartalmi tekintetben elmarasztható áramlatokat.

Ezeket az inkább teoretikus síkon mozgó tanulmányokat Köpeczi Béla írása kapcsolja össze a történeti aspektusokat előtérbe állító, korábbi gondolatmenetekkel: a szocialista realizmus elméleti történetének fejlődésvonalait rajzolja fel a 30-as évekig. Kiemelkedően fontos gondolatának tartom azt, hogy rámutat: a Proletkult koncepciói a hivatalos bírálatok ellenére tovább éltek a RAPP-ban, a rappista alapkonceptiót pedig a szervezet feloszlása után „átmentette” a harmincas és negyvenes évekbe a „nagy realizmus” teóriája. Ez utóbbi tehát korántsem Marx és Engels esztétikai hagyatékának feltárása nyomán született – bár tény, hogy e hagyaték feltárása ugyanekkor történt –, hanem egészen más gyökekre vezethető vissza. Minthogy a tanulmány jóval korábbi keletű, így természetes, hogy nem tükröződhetnek benne azok az új nézőpontok, amelyek *A pártosság, népiség, realizmus kérdései* című kutatási program – csak napjainkban publikált – eredményei nyomán sok tekintetben más megvilágításba helyezik ezt a témakört. A pártosság és a népiség kategóriájáról szólva azonban Köpeczi Béla írása a hatvanas évekbeli felfogást képviseli, s ez bizonyos mértékig már az említett kutatási program megindulása előtt is meghaladottá vált; különösen a népiség fogalma volt sokkalta ellentmondásosabb, összetettebb a 20-as és 30-as években, mint ahogyan főt szerepel.

Befejezésként nyilván fölsőleges szószaporítás lenne megismételni e kötet létrejöttének fontosságáról mondottakat. Inkább azt jelezném, hogy e munka már ma sem társtalan, és a jövőben egyre jobban gyarapodik majd azoknak az irodalomtudományi programoknak a száma, amelyek a szocialista országok többoldalú nemzetközi együttműködése révén érik el kitűzött céljaikat. Ez a tény rendkívül örvendetes, hiszen az ilyen munkák révén nemcsak ismereteink gazdagodnak, hanem önismeretünk is szilárdabb kontúrokat nyer; pontosabb képet kapunk arról, hol áll a magyar marxista irodalomtudomány a nemzetközi mezőnyben, mit kell elsajátítanunk s mit kell átadnunk, elfogadtatnunk annak érdekében, hogy a marxista elmélet egésze mind magasabb szintre emelkedjék.

Szerdahelyi István